

Sociolingvistik, sproghistorie og dialektologi: en spøgelseshistorie om lukning af epsilon foran den velære nasal

Gregersen, Frans

Published in:
Danske Talesprog

Publication date:
2015

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Gregersen, F. (2015). Sociolingvistik, sproghistorie og dialektologi: en spøgelseshistorie om lukning af epsilon foran den velære nasal. *Danske Talesprog*, 15, 107-128.

Sociolingvistik, sproghistorie og dialektologi: en spøgelseshistorie om lukning af ϵ foran η

Af FRANS GREGERSEN¹

En af de lydudviklinger i københavnsk som Lars Brink og Jørn Lund ikke har med i Brink & Lund (1975), er en hævnning af $[\epsilon]$ foran $[\eta]$ i ord som *engelsk*. Udviklingen blev undersøgt af Henrik Holmberg m.fl. i 1991 og denne undersøgelse førte så til at Finn Køster gennemgik dialektologisk evidens for at udviklingen også fandtes i yngre (øst)sjællandsk dialekt. Senere konstaterede Karen Margrethe Pedersen at den adelige brevsriver Louise Juel i sine breve fra 1760'erne må have haft den samme lydudvikling i sit talesprog. I artiklen forsøges disse oplysninger samlet i et billede af en usædvanlig lydudvikling på basis af undersøgelserne på Sprogforandringscentret.

I perioden fra 1986 til 1991 blev der gennemført en række sociodialektologiske undersøgelser i Danmark, delvis afledt af at Statens Humanistiske Forskningsråd havde udpeget 'Talt dansk i dets variationer' som satsningsområde. I København blev det et projekt ved navn Projekt Bysociolingvistik (Gregersen og Pedersen 1991). De allerfleste af de variable som Projekt Bysociolingvistik's sociofonetiske afdeling (Holmberg m.fl. 1991) undersøgte, var hentet fra Brink og Lunds store

---

¹ Jeg har i løbet af skrivningen af denne artikel pådraget mig stor taknemlighedsgæld til min redaktør, Tore Kristiansen (den var der nu i forvejen), og min fagfælle, Karen Margrethe Pedersen, for indsigtsfulde og stærkt inspirerende kommentarer til de første versioner. Derudover er jeg stor tak skyldig til festens genstand, Asgerd Gudiksen, for uundværlig hjælp med at lokalisere Lise Horneman Hansens resultater og til Lise Horneman Hansen selv for hjælp med dem. Ingen af de nævnte skal dog bebrejdes de fejl der sikkert stadig findes i artiklen.

undersøgelse af *Dansk Rigsmål* (Brink & Lund 1975). Undtagelsen var lukning af [ɛ] foran [ŋ] i ord som *engelsk*. Resultaterne fra København blev diskuteret i et speciale om sproget i Svendborg af Lise Horneman Hansen (1993) og gav anledning til et meget interessant indlæg fra Finn Køster i festskriftet til Inger Ejsskjær (Køster 1996) og senere et mindst lige så interessant indlæg fra Karen Margrethe Pedersen i udgivelsen af Louise Juels breve (Pedersen 2004). Karen Margrethe Pedersen forklarer en konsistent skriveform hos Louise Juel (1701–1792) ved at hun har haft [e] foran [ŋ] (Pedersen 2004: 30). Lise Horneman Hansens resultater viser at selv den ældste meddeler fra Svendborg har forekomster af lukket variant, hvilket rejser tvivl om variabelens proveniens. Finn Køster gør opmærksom på at former med lukket [e] for [ɛ] findes i yngre sjællandsk og ikke bare foran den velære nasal. Formålet med dette indlæg er at bidrage til diskussionen om denne åbenbart genkommende lydudvikling ud fra de resultater som gentagelsen af Projekt Bysociolingvistik på Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier har fundet frem til. Måske kan de belyse lydudviklingens status i tid og rum.

Projekt Bysociolingvistik resultater

Der skelnes mellem to varianter af variabelen ÆNG, den lukkede e-agtige (i undersøgelsen rubriceret som ÆNG2) og standardudtalen (i undersøgelsen ÆNG1). Forudsigelsen er at den yngre generation skulle have flere af den lukkede variant. Det viser sig imidlertid ikke at være tilfældet. I Projekt Bysociolingvistik var vi interesseret i at påvise stilvariation. Det betød at alle optagelser blev klassificeret efter stil, og kun passager der var identificeret efter kriterier redegjort for i Albris 1991 som tilhørende enten *non-casual* eller *casual style*, blev kodet fonetisk. Dette reducerede kodningsbyrden noget, men gjorde samtidig at en så forholdsvis infrekvent variabel som ÆNG bliver mindre sikker som individuel variabel. Samtidig var der optagelser (og dermed personer) som helt savnede enten *non-casual* eller *casual* passager. Disse optagelser kunne man så af gode grunde ikke påvise stilforskelle for.

Da stilforskelle er defineret som intra-individuelle forskelle, er det ikke uden problemer at aggregere data fra passagerne på tværs af individer, men det var man i dette tilfælde simpelthen nødt til for at få nok data til analysen.

Resultaterne er ikke videre oplysende ud over på ét punkt, nemlig at den yngre gruppe i den mindst afslappede stilart (*non-casual style*) faktisk lever op til forventningen og har væsentlig flere e 'er end den ældre gruppe. Det besynderlige er så at der er forskel på hvilken stilfølsomhed variabelen udviser for de aldersgrupper: For den ældre aldersgruppe (som altså er 25–40 år på dette tidspunkt) er det den afslappede stilart der har flest e 'er, mens det modsatte gør sig gældende for den yngre gruppe.

Dette resultat er noget rod ud fra en laboviansk tankegang. En ny variant bør optræde med større frekvens i den mest afslappede stilart end i den formelle. Det gør den også i den ældre gruppe, men hvad der sker i den yngre, står hen i det uvisse. Det passer i hvert fald slet ikke med teorien.

Gentagelsen af Projekt Bysociolingvistik i virkelig tid

På Sprogforandringscentret blev en række tidligere undersøgelser af sproglig variation i Danmark gentaget 2005–2015 ved at centret fandt, og optog nye interviews med, de personer som deltog i de gamle undersøgelser. Blandt de gentagne undersøgelser er Tore Kristiansens projekt fra Næstved, som i denne sammenhæng skal repræsentere Sjælland, og det københavnske projekt. Først gennemgår jeg resultaterne fra København, dernæst ser vi på Næstved. I det følgende betegnes variabelen (eng).

(Eng) operationaliseret

Kodningspraksis i gentagelsen af Projekt Bysociolingvistik afviger en smule fra det oprindelige projekts. For det første var instruktionen til aflytterne at de skulle skelne som i det oprindelige projekt mellem e -kvaliteten og ϵ -kvaliteten, men det viste sig at der i flere tilfælde blev

brug for et mellemtrin mellem disse to. Man kan altid diskutere om den slags mellemtrin har selvstændig 'eksistens' som andet end: Jeg hører ikke helt et [e], men der er heller ikke tale om et [ɛ]. I alle tilfælde komplicerer det redegørelsen for resultaterne. Vi har derfor oftest valgt at slå de to e-agtige kvaliteter sammen for at sætte dem i modsætning til standardkvaliteten, og det vil også blive gjort i de fleste tilfælde nedenfor. Der synes imidlertid at være nogle observationer som kan gøres om mellemkvaliteten, og i disse tilfælde vil den blive særskilt afreporteret.

For det andet bygger aflytningsprocessen på Sprogforandringscentret på andre konventioner end det oprindelige projekts. Som nævnt blev der i det oprindelige projekt kun kodet passager der var stilbetegnet som enten 'casual' eller non-casual'. På Sprogforandringscentret kontrollerer vi kun stil for så vidt som alt der kodes fonetisk, tilhører en bestemt sproghandling, nemlig Makrosproghandlingen Udveksling af viden. Det er kun en sikring imod at begå de værste fejlslutninger, men vi skal senere se på, med brug af andre metoder, om denne variabel er stilfølsom. Jeg kan allerede nu afsløre at det kun er tilfældet i ganske ringe udstrækning.

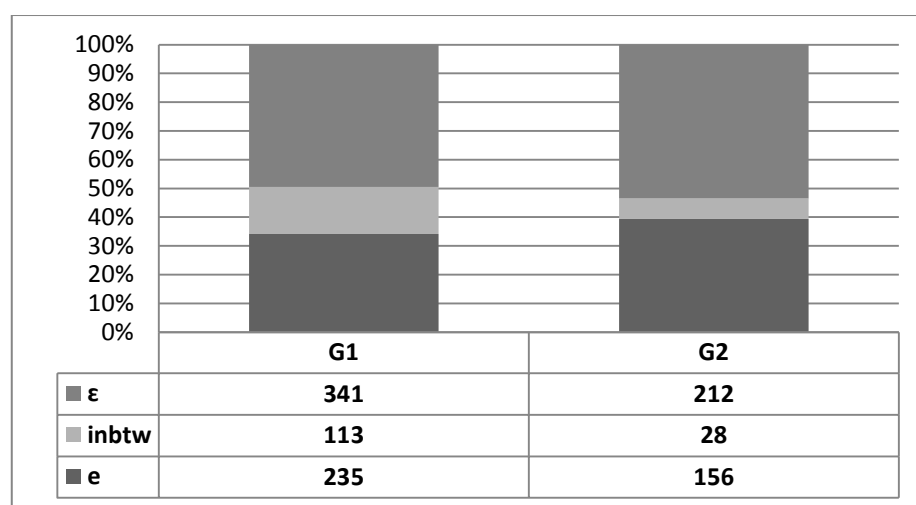
I øvrigt er det vigtigt at være opmærksom på at både det gamle og det nye materiale af samme grund blev kodet fra grunden ud fra princippet om at der skulle kodes op til 40 eksemplarer fra hvert individ. I tilfældet med denne variabel er der kun ganske få individer der når herop. For de fleste ligger antallet af eksemplarer lavere. Til illustration er det samlede antal kodede varianter for den ældste generation i de gamle optagelser 689 og i de nye 774. Da der er 24 informanter i denne aldersgruppe, giver det et gennemsnit på 29 henholdsvis 32.

(Eng) i forestillet tid

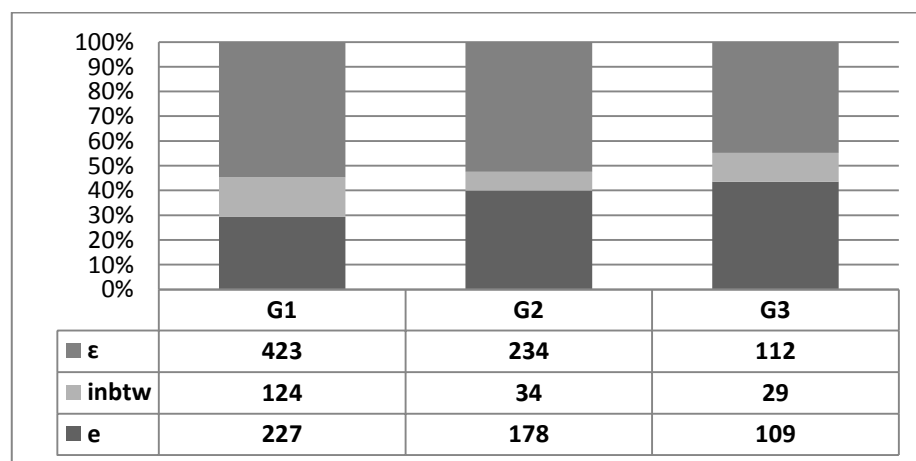
Der indgår i gentagelsen af Projekt Bysociolingvistik to generationer, nemlig dem der oprindeligt ved optagelsestidspunktet var mellem 25 og 40 (herefter Generation 1), og dem der var mellem 15 og 24 (Generation 2). I al afreportering af undersøgelser i virkelig tid følger vi den konvention at den første (ældste) undersøgelse kaldes S1, den sidste S2.

I Figur 1 ser vi forskellen mellem de to generationer i de gamle optagelser (som altså gerne skulle svare til Henrik Holmberg et al.s resultater): Som man kan, er der ikke den typiske forskel på de to generationer som indikerer en lydforandring; de ser helt stabile ud.

I Figur 2 har jeg gengivet resultaterne fra gentagelserne af interviews med de samme informanter ca. 20 år senere. Jeg har også tilføjet den nye generation, Generation 3, så man igen kan se forholdet mellem

Figur 1: To københavnske generationers (eng) i forestillet tid S1

Figur 2: Tre københavnske generationers (eng) i forestillet tid S2

generationer i forestillet tid. Disse informanter gik i 9. klasse på optagelsestidspunktet og er derfor født 1994–1996. I Figur 2 ser vi – i modsætning til den ikke-eksisterende oprindelige generationsforskel i Figur 1 – omridset af den stigning fra generation til generation der karakteriserer lydudviklinger der er i gang, sådan at de to 'nye' e-agtige varianter i Generation 3 udgør over halvdelen af det samlede antal.

Det ser således ud til at Henrik Holmberg et al. (1991) havde ret i deres forudsigelse (s. 219f.) om at denne lydudvikling var på vej til at gå i gang allerede i 1980'erne. Nu er den i hvert fald i gang.

Køn og klasse og lydudvikling i virkelig tid

Sådanne samlede opgørelser snyder imidlertid. Når man bryder tallene op efter køn og klasse, kan man se nogle klare mønstre: Både køn og klasse (arbejderklasse = AK og middelklasse = MK) betyder noget for denne variabel. Udviklingen mod den lukkede variant er nemlig temmelig overraskende anført af de unge MK-mænd. For at få klarhed i figurerne slår vi her mellemvarianten sammen med den hævdede variant og angiver således de to lukkede varianter procentandel af det samlede antal kodede varianter. Samtidig kontrasterer vi MK-mændene med AK-kvinderne og viser de to generationer, først i S1 (Tabel 1) og derefter i S2 (Tabel 2).

Tabel 1: Procentandel lukkede varianter i København hos MK-mænd og AK-kvinder i to generationer. Kun S1.

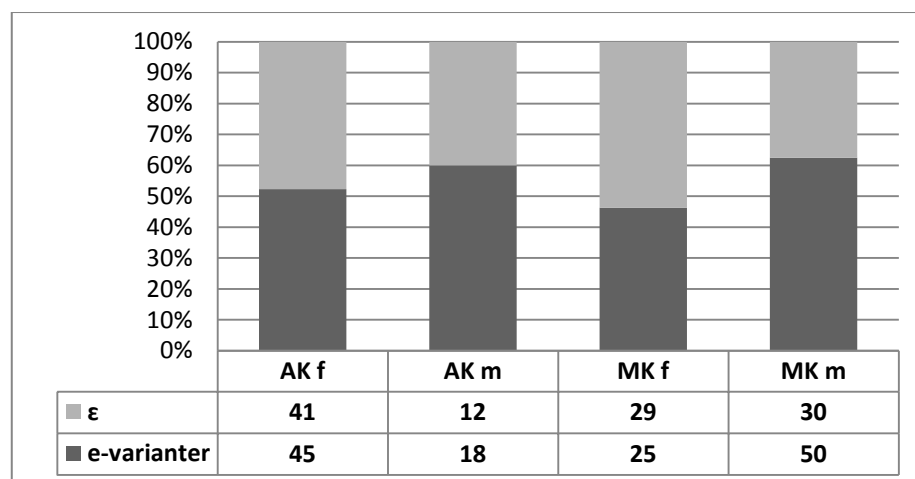
	MK-mænd	AK-kvinder
Generation 1 i S1	50	53
Generation 2 i S1	77	27

Tabel 2: Procentandel lukkede varianter i København hos MK-mænd og AK-kvinder i to generationer. Kun S2.

	MK-mænd	AK-kvinder
Generation 1 i S2	49	44
Generation 2 i S2	64	35

Dette mønster er ganske karakteristisk for begyndende sprogforandringer. Det ser ud som om generation 1 har en jævn fordeling mens Generation 2 allerede i S1 har en voldsom kontrast mellem de to udvalgte grupper (den er signifikant på $p=0.0001$ -niveau, i en χ^2 -test). Kontrasten er noget udjævnet 20 år senere da de ny optagelser blev foretaget, og det passer med de nyeste teorier om de såkaldte *adolescent peaks* (Tagliamonte & D'Arcy 2009): Det viser sig at unge mennesker 'overdriver' tilegnelsen af de nye varianter for at drive til et højdepunkt som så forlades efterhånden som generationen fortsætter deres livsforløb. Den næste generation driver så forandringen videre. Det passer også meget godt med vores data – idet der dog er sket det at den hidtidige skarpe køns- og klassekontrast er blevet noget udjævnet i Generation 3 (se Figur 3).

Man kan godt se at det stadig er MK-drengene der har den højeste andel e-varianter: Den er helt oppe på 63 % (men altså et stykke fra de 77 som deres forgængere i ungdomsgruppen havde – *so much for adolescent peaks* som et universelt fænomen; den skulle jo have været højere efter teorien). Men fordi lydudviklingen er blevet udbredt til alle subgrupper, er generationens samlede gennemsnitlige andel højere end

Figur 3: Københavns Generation 3s (eng)-varianter i de fire grupper: AK-piger og AK-drenge, MK-piger og MK-drenge

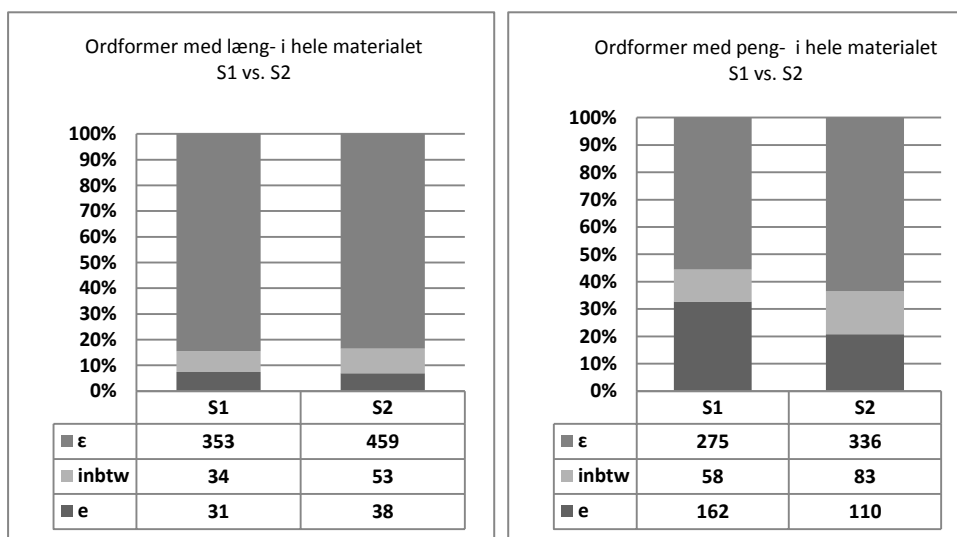
Generation 2s; lydudviklingen fortsætter, men nu tilsyneladende mere udjævnet mht. køn og klasse.

Leksikalske forskelle

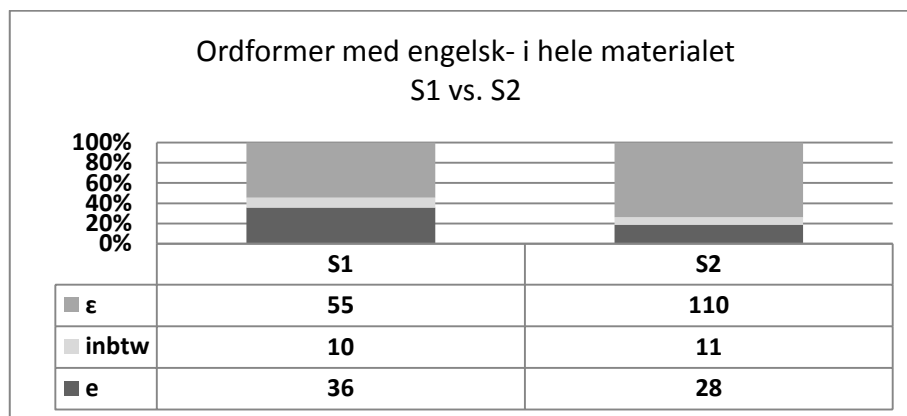
Allerede i Projekt Bysociolingvistik's rapport antydes det at der er tale om såkaldt leksikalsk diffusion (Holmberg et al 1991: 220), hvor visse ord er længere fremme i lydudviklingen end andre, men det afvises igen på grundlag af et meget lille materiale. De ord der her særlig har været i fokus fordi de er frekvente og påfaldende, er på den ene side *penge*, på den anden side *længe*. Hvis vi ser på de to ord i det samlede materiale fra Sprogforandringscentret (altså ikke blot København), får vi det resultat der kan ses i Figurerne 4 og 5.

Der er klare forskelle mellem de to ordformers (og deres sammensætnings) modtagelighed for e-former, men bemærk at der selv for 'penge-' i de tidlige optagelser ikke er tale om mere end 44 %.

Mere mystisk er ordprofilen, som jeg kalder disse opgørelser, for ord med 'engelsk' (vist i Figur 6) fordi den viser en klar udvikling i virkelig tid (væk fra e-formerne).

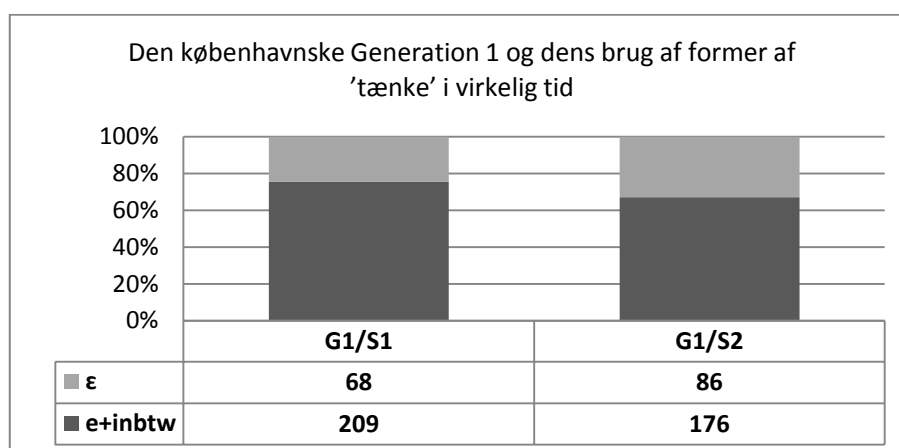

Figur 4 og 5: Fordelingen af varianter af (eng) på ordformer med hhv. 'læng' og 'peng' i hele materialet i virkelig tid (dvs. S1 vs. S2).

Figur 6: Fordelingen af varianter af (eng) på ordformer med 'engelsk' i hele materialet i virkelig tid (dvs. S1 vs. S2). Forskellen mellem S1 og S2 er statistisk signifikant ($p=0.0011$, Chi^2).

Hvis vi så indsnævrer perspektivet til kun at se på København – for det kunne jo være et fænomen som udelukkende gjaldt uden for hovedstaden – og endda indsnævrer det til kun at gælde Generation 1, får vi Figur 7. Det kan med disse figurer sandsynliggøres at det ikke er ordformer der driver udviklingen – for de fleste af de ordformer som har høje procentandele af e-former, er ikke så højt oppe som gruppen der driver udviklingen: MK-drengene. Og de der har, går tilbage i virkelig tid.

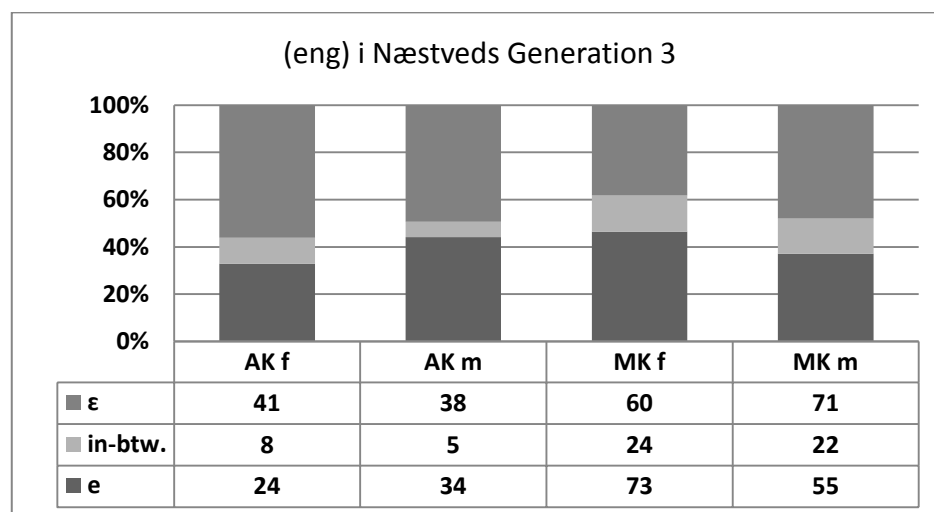

Figur 7: Generation 1 i Københavns brug af ordet 'tænke' og afledninger heraf i virkelig tid. Forskellen mellem S1 og S2 er statistisk signifikant ($p=0.0335$, Chi^2).

Næstved

I Næstved har vi kun mulighed for at se på Generation 1 og Generation 3. Det er mest interessant at se på Generation 3 for at se om vi kan genfinde det københavnske mønster. Vi ser i Figur 8 at det her er MK-pigerne (og ikke MK-drengene) der fører an, og at de ligger helt på linje med MK-drengene i København. Forskellen mellem de to pige-grupper er signifikant på $p=0.0107$ -niveau (Chi^2).

Vi genfinder altså ikke det københavnske mønster, men der er ingen tvivl om at lydudviklingen er godt i gang også i Næstved.

Figur 8: Næstveds Generation 3s (eng)-varianter i de fire grupper: AK-piger og AK-dreng, MK-piger og MK-dreng

Stilfølsomhed, (eng) og genrer

I Sprogforandringscentrets parallel til Projekt Bysociolingvistik's stilanalyse, den såkaldte iiv-analyse (iiv står for intra-individuel variation), arbejdes der bl.a. med en analyse af talesprogsgenrer. Der skelnes i alt mellem 8 genrer, nemlig:

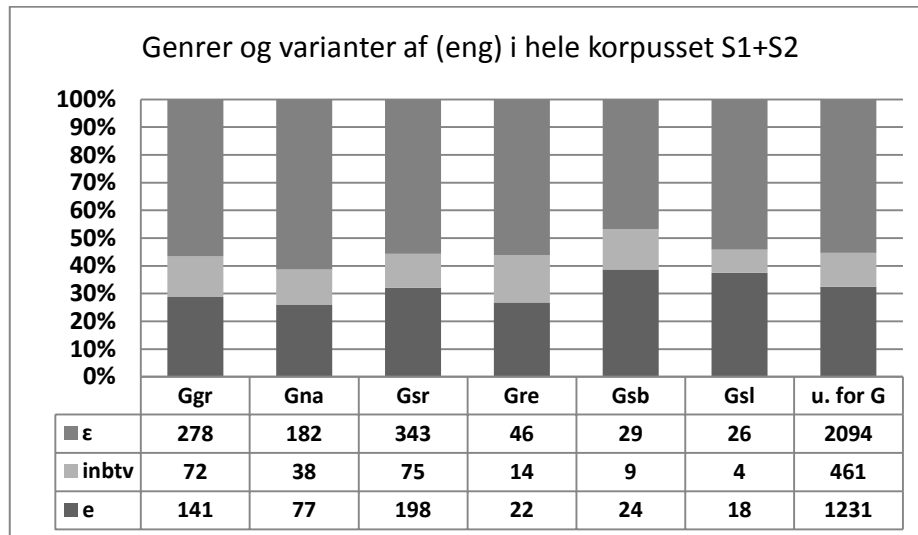
Det narrative felt:

- Narrativer
- Generelle redegørelser
- Specifikke redegørelser
- Vittigheder
- Sladder
- Betroelser
- Refleksioner
- Soap box

(For en nærmere forklaring, se Gregersen (2015, 2015b) eller iiv-manualen på centrets hjemmeside: <http://dgcss.hum.ku.dk/aarsberetninger/rapporter/>.)

Det er nu muligt at krydse genrer med varianter af (eng) i hele materialet for at se om der skulle være nogen sammenhænge. For at forstå genreanalysen skal man her blot vide at kun passager af tale der opfylder en række klart specificerede kriterier, bliver tilordnet en bestemt genre. Det betyder at størstedelen af passager i optagelserne ikke får nogen genrekarakteristik; de tilhører den flydende grød som samtaler for det meste består af. Kun i særlige passager stivner den i bestemte genkendelige former: genrerne. Til analysen af (eng) får vi ikke brug for genrerne Vittigheder og Betroelser. Dem er der nemlig ingen af (det vil sige, der er faktisk to betroelser, men åbenbart ingen (eng)-former i dem). Fordelingen af varianter på genre er vist i Figur 9.

Det bemærkelsesværdige er forholdet mellem de mange e-former i Soap box (den mest offentlige og mindst intime af genrerne; den bruges om passager hvor informanterne bryder ud i politiske påstande) og de få e-former i Narrativer. Det er uventet at fordelingen Gna vs. Gsb (som

Figur 9: Sammenhængen mellem Genrer og (eng) uden hensyn til optagelsestidspunkt. Ggr = Generel redegørelse, Gna = Narrativ, Gsr = Specifik redegørelse, Gre = Refleksion, Gsb = Soap box, Gsl = Sladder; u.for G = ikke del af en Genre.

er signifikant forskellig på $p=0.05$ -niveau, χ^2) viser at den ny form er sjældnest i det der siden Labov 1966, har været betragtet som den mindst formelle genre, nemlig Narrativen.

Projekt Bysociolingvistik's resultater viste at den unge gruppe brugte flest e-former i den mest formelle stil. Måske er det det samme vi ser her, blot i en anden operationalisering. Dermed får vi understreget at denne lydudvikling er af en anden art end dem vi kender bedst, nemlig dem hvor arbejderklassens former kommer til at blive accepteret af det ganske land (og dermed mister ethvert geografisk eller klassetilhørsforhold). Hvis vi benytter den terminologi som Tore Kristiansen har gennemført i sine undersøgelser af sprogholdninger i Danmark, kan vi se på denne lydudvikling som en udvikling *inden for den konservative aksang*. Det ville passe med at den i begyndelsen har et brugsmønster som placerer unge Middelklasse mænd som de ivrigste brugere af de fremstormende e-former.

Sammenfatning

Det ser ud som om Projekt Bysociolingvistik havde fat i en begyndende lydudvikling som nu har stabiliseret sig og er på fremmarch gennem generationerne. Den har i begyndelsen ikke været knyttet til køn eller klasse men bliver det i Generation 2. Til gengæld svækkes denne sammenknytning i Generation 3 fordi det bliver almindeligt med e-former i alle subgrupper. Udviklingen kan ikke forklares som leksikalsk diffusion selv om der faktisk er store forskelle mellem ordformers modtagelighed. Man skal dog her være opmærksom på at der er tale om forskellige datagrundlag for analysen af lydudviklingen i København og af ordformerne, idet den sidste for de fleste ordformers vedkommende nødvendigvis må inkludere hele materialet for at give kvantitativ mening. Lydudviklingen kan ikke uden videre indpasses i den type udviklinger som vi har set flest af i den periode hvor vi har haft sociolingvistiske metoder til at studere dem. Denne bestemte lydudvikling synes snarere at skulle knyttes til en 'posh' talestil.

Karen Margrethe Pedersen om Louise Juels breve

I 2004 blev en samling breve vekslet mellem Frederik Ludvig Schulin og hans adelige tante Louise Juel, barnebarn af den bekendte admiral fra Holmens Kanal, publiceret dels i en bogstavret udgave, dels i en normaliseret udgave af hensyn til de historikere der måtte være ligeglade med sprogformen. Den originale udgave er ellers uhyre interessant, for Louise Juel er et herligt særtilfælde. Den adelige frøken havde åbenbart aldrig lært at skrive efter den almindelige ortografi i samtiden. Hendes gengivelse af især navne gør det yderst troværdigt at hun faktisk skriver en slags lydskrift. Netop derfor er hun et velkomment vidne om samtidens københavnske sprogform, idet man dog skal huske at hun jo ikke repræsenterer borgerskabets endsige pøbelens men adelens sociolekt.

Karen Margrethe Pedersen har omhyggeligt kommenteret sprogformen i brevene og gør opmærksom på en række staveformer med i for e som ”må afspejle en udtale med lukket vokal, hvor *pinge* rimer på

bringe, sing på ting og tinke på blinke.” (Pedersen 2004: 30). Man kan altid diskutere hvordan en variabel skal afgrænses, og det vil kortfattet ske nedenfor, men det er yderst interessant at der i Louise Juels breve ikke synes at være nogen tvivl:

I moderne københavnsk omfatter lydudviklingen også *æn > en*, således at *vende* kommer til at rime på *vinde*. Det gælder ikke hos Louise Juel. Hun skelner konsekvent mellem ord som *sende, ende, kende, brendevin* og ord som *finde, vinde, spinde*. (Pedersen 2004: 30).

Hvordan skal vi nu forklare at en lydudvikling som vi kan se tager fart i perioden 1980–2010, allerede har været til stede i københavnsk overklassesprog i det sene 1700-tal (brevene er fra 1763–1767)? En mulighed er ud fra et strukturalistisk princip at tale om at lydlukninger foran den velære nasal er fonetisk ’naturlig’ og derfor altid vil være latent til stede som mulighed i systemet til trods for at der skabes et vist antal sammenfald mellem ganske frekvente ellers minimale par (ældre ’linge’ (tisse) over for ’længe’, nyere ’pinge’ (computersprog) over for ’penge’ etc.). Hvis det skal kunne bruges til noget, skal der være supplerende forklaringer på at det latente kommer til udløsning i nogle perioder for så (komplet?) at forsvinde i andre. Og der skal en ekstra forklaring til før vi kan forstå hvorfor lydudviklingen ikke er fuldstændig gennemført så ’engelsk’ og ’penge’ *altid* udtales med e.

Lise Horneman Hansens speciale om sproget i Svendborg

Lise Horneman Hansen optog i perioden 1990–1993 40 svendborgensere i en halv times samtaler. Hun behandler (eng) som variabel 15 og klassificerer den som en af de tre variable som indgår i dikotomien ældre og yngre rigsmål (i stedet for i den dialektale variation). Opsigtsvækkende nok er der ingen aldersforskel i brugen af (eng) og andelen generelt er på 59 % e-former (der skelnes kun mellem *ε* og *e*, ingen mellemvarianter). Det får Lise Horneman Hansen til at konkludere at man ”måske ligefrem kan kalde formen en provinsialisme” (Hansen 1993:

Tabel 3: Lise Horneman Hansens ældste 20 informanter ordnet efter fødselsår og med angivelse af køn og forekomsttal for varianterne.

Fødeår	Køn	ϵ	e	Fødeår	Køn	ϵ	e
1904	kvinde	5	3	1935	mand	4	10
1909	mand	15	0	1936	kvinde	2	3
1912	kvinde	3	5	1937	kvinde	4	3
1914	kvinde	10	4	1943	mand	8	8
1919	mand	1	2	1945	mand	0	10
1924	mand	6	5	1945	kvinde	1	4
1927	kvinde	4	17	1946	mand	11	7
1927	mand	5	9	1946	kvinde	9	3
1929	kvinde	12	5	1948	kvinde	5	6
1935	mand	1	8	1950	mand	4	4

62). Udgangspunktet er at e-formerne kan findes hos de ældre. Når man går forekomsttallene efter i detaljer, finder man dog meget store forskelle mellem informanterne (og temmelig få forekomster for hver). I Tabel 3 gengiver jeg de ældste informanters forekomster ordnet efter informanternes fødselsår:

Som det fremgår af tabellen er der tale om at e-varianten er til stede allerede hos de ældste som jo er temmelig gamle på optagelsestidspunktet; den ældste i slutningen af firserne. Spørgsmålet er så om det indikerer at disse informanter altid har haft varianten, eller om der er tale om at de har tilegnet sig den senere i livet. Der er i de seneste år blevet rokket ved Labovs tidligere overbevisning om at sprogbrugere ikke ændrede deres fonetik efter puberteten. Dels har vi altid vidst at standardisering og dialektudjævning kan påvirke også unge mennesker efter den formative periode, dels har det vist sig at visse varianter kan tilegnes senere, noget Labov selv er inde på ved at tale om *new and vigorous changes* (Labov 1994: 81). Hvis der er tale om at e-varianten har været der allerede fra begyndelsen, rejser det naturligvis spørgsmålet om hvorfra den er kommet (om der skulle være tale om en regional

fornyelse, eller om den er importeret fra København ved såkaldt *urban jumping*). Hvis den derimod er tilegnet senere, er vi på velkendt grund.

Lise Horneman Hansen bemærker at der ikke synes at være nogen forskel på den ældre og den yngre gruppe. Den ældre gruppe spænder – som man kan bese det i Tabel 3 – over fødeår fra 1904 til 1950, mens den yngre gruppe er født mellem 1952 og 1971, hvilket betyder at de på optagetidspunktet var mellem 18 og 41. Nu anvender Lise Horneman Hansen en t-test, og det er hendes data ikke egnede til. Hvis man i stedet anvender χ^2 , er forskellen faktisk signifikant. Fordelingen af ϵ og e på ældre og yngre ser ud som i Tabel 4.

Tabel 4: Lise Horneman Hansens data stillet op så alder bliver den afgørende baggrundsvariabel. Forskellen mellem de ældre og de yngre er statistisk signifikant ($p=0.0012$, χ^2).

	ϵ	e
Ældre gruppe	110	116
Yngre gruppe	105	198

Dette tager jeg som et indicium for at det er en indkommende variant som de yngre har tilegnet sig og taget til sig sådan som det også er sket i København noget tidligere (ganske få år før hvis vi tager Projekt Bysociolingvistik's optagelsesår som vejledende). At de ældre enten har haft den før, om end i ringere omfang, kan jeg ikke anse som afgørende, bl.a. i lyset af at der i den ældre gruppe er meget store svingninger i andelen af e -former. Dels kan der være tale om senere tilegnelse, dels kan der have været tale om variation der ikke har nogen social betydning. Jeg er klar over at det sidste alternativ er en joker der tillader alt muligt, men de meget store forskelle i fordelingen tyder ikke på nogen tilknytning for variablen. Jeg har set på både klasse (et skel mellem bogligt og praktisk uddannede) og køn, og ingen af forskellene er statistisk i nærheden af signifikans.

Finn Køster om lydlukning

Finn Køster har i sit bidrag til festskriftet til Inger Ejsskjær (Køster 1996) givet en række yderst dristige bidrag til at perspektivere lydudviklingen i København. For det første påpeger Køster at e-former af (eng) findes i hvad han kalder 'yngre sjællandsk dialekt'. Køster undersøgte et større materiale bestående af 60 optagelser og fandt e-former i halvdelen. De repræsenterede 'den østlige del af Sjælland', og meddelelserne er født mellem 1883 og 1932 med hovedvægten på perioden 1900–1915. I Køsters materiale har ordet 'penge' en e-procent på 42 (hvad der faktisk svarer ret præcist til den procent ordet havde i hele S1 jf. Figur 5), mens 'længe' ligger på ca. 25 (højere end i vores undersøgelse, jf. Figur 4). Køster påpeger problemet med at afgøre hvornår der er tale om et [e], hvornår et [ϵ] (Køster 1996: 160), og har fundet frem til præcis den samme løsning som vores kodere (ibid.), uden at vi dog får særlige opgørelser over hvor mange mellemformer der er fundet.

Der er to perspektiver i Køsters undersøgelse. Det ene er at han foreslår at den københavnske udtaleform med e skulle komme fra sjællandsk, idet han dog gør opmærksom på at den netop ikke findes i ældre sjællandsk. Det skulle være sket ved indvandringen fra de (øst)sjællandske landsogne til København i slutningen af 1800-tallet (Køster 1996: 165). I lyset af den senere evidens fra Louis Juels breve er dette ikke tvingende, og det må vel under alle omstændigheder være et problem for denne forklaring at former med e ikke findes i de gamle ømålsoptegninger fra Sjælland (s.159). Det ville have været et langt bedre bevis for en sådan afsmitning fra sjællandsk hvis e-formerne havde været kendt fra ældre sjællandsk, men det siger Køster eksplicit at de ikke er. Det tyder snarere på at formerne har været der længe i København uden at være blevet bemærket.

Det andet perspektiv er nogle ansatser til en påstand om at en generel lydlukning skulle være i gang. Køster har karakteristisk nok henvist dristighederne til note 1, men den fortjener til gengæld så at blive citeret: "1. Lukning af æ foran nasal er formentlig kun en del af en mere

omfattende tendens til vokallukning i (yngre) sjællandsk og måske også andetsteds.” (Køster 1996: 165).

I betragtning af at den danske ortografi stadig lider under at den lydåbning der ifølge Aage Hansens omfattende redegørelse for sagen fandt sted allerede fra o. 1300 (Hansen 1962: 49ff. om *e/æ*), aldrig fandt et systematisk udtryk, er det en uhyre interessant tanke at der skulle være en almindelig restaurerende lydlukning i gang.

Køsters evidens er følgende iagttagelser: (i) eksempler på $\epsilon > e$ i en anden kontekst end foran nasaler (Køster har i et særskilt afsnit behandlet andre nasale kontekster end den velære) nemlig foran *l* og (ii) ”en tendens til lukning af *e* foran nasal (som vel kan have en systematisk sammenhæng med *æ*-lukningen).” (Køster 1996, note 1:165). Køster har set at $\epsilon > e$ må påvirke næste trin i fortungerækken sådan at det logiske ville være en forskydning af *e* mod *i*. Køster giver eksempler fra egne og J. Normann Jørgensen og Kjeld Kristensens iagttagelser (Jørgensen og Kristensen 1994: 195f.). I Jørgensen og Kristensen 1994 peges der på at de eksempler de har hørt i Næstved, alle drejer sig om ord på -ind som i modsætning til -ild-ord blev sænket i forbindelse med den generelle lydåbning. Der lægges dog afstand til tanken om at den moderne udvikling skulle rette op på den gamle lydåbning; det er ”næppe” den samme udvikling der vendes om, skriver Jørgensen og Kristensen (ibid.).

Skulle man spekulere videre ad denne vej, måtte man pege på at fortungerækken i dansk ’ender’ i vokalen [i]. Den kan ikke hæves yderligere, så hvis lydåbningen vendes om i et stort kædeskift, må der ske noget andet med /i/. Der findes mange muligheder for ’forstærkning’ (snævre) vokaler; blandt andet kan diftongering og klusilspring ses som forstærkninger (jf. Andersen 1972). En anden mulighed er at [i] rundes til [y]. Den mulighed anvendes jo allerede ved variationen i talordet ’fem’ mellem formerne [fɛm’] og [føm’].

En helt syvende mulighed er at lydlukningen netop ikke gælder alle kontekster, men kun gælder foran nasal (og måske lateral, jf. ovf.), hvilket til gengæld så måtte forklares fonetisk netop i lyset af at den

tidligere lydåbning også ramte disse kontekster. Hvad der var 'naturligt' i 1300, måtte vel stadig være naturligt? Eller er lydudviklinger i virkeligheden ikke spor naturlige men kun kulturelle?

Konklusion

Sociolingvistikken udsprang af to kilder: For det første var Weinreich og hans elever Labov og Herzog utilfredse med at den samtidige strukturalisme i USA tilsyneladende helt havde opgivet at forklare sprogforandring, og især lydforandringer (Weinreich, Labov and Herzog 1968). De sammensvorne bag denne grundlæggende artikel ville grundlægge en sprogforandringsteori på empirisk grundlag ved at studere sprogforandringer sådan som de udfoldede (og til enhver tid udfolder) sig i samtidens talesprog. Det betød på den anden side at man lånte metoder og formål fra den empiriske talesprogsforskning som faktisk foregik rundt omkring strukturalisterne, nemlig dels dialektologien, dels den antropologiske lingvistik. Disse flerfoldige inspirationer krystalliseredes i den labovianske sociolingvistik til en særlig feltmetode som vi i Europa så har adapteret til vores samfund uden at ændre de til grund liggende antagelser.

Den lydudvikling jeg her har forsøgt at skildre med netop labovianske metoder, har en i forhold til paradigmets normale resultater afvigende karakter. For det første har den sit udspring ikke i Arbejderklassen men i Middelklassen, og særlig hos de unge mænd fra denne klasse. Det stemmer i øvrigt med at den har været karakteristisk for overklassen i København engang. Karen Margrethe Pedersen finder kun ganske få former der kunne vise at Ole Kollerød (en anden autodidakt skriver men fra samfundets laveste lag) skulle have brugt e-former, og jeg har heller ikke kunnet finde at der skulle være tale om andet end sporadiske e-former ved eftersyn af samme Kollerøds selvbiografi.

For det andet synes lydudviklingen at skifte brugs mønster ganske hyppigt i og med at mønstret i Generation 3 allerede afviger væsentligt fra Generation 2 ved ikke at have nogen signifikant kønsforskel. Endelig viser genreanalysen at der er en vis affinitet mellem e-formerne og

den mest offentlige af alle genrerne i de sociolingvistiske interviews, Soap box. Igen synes det at pege på at e-formerne indgår i en performeret formel identitet. Vi har endnu ikke anvendt de eksperimentelle metoder vi benytter til at fastslå variables sociale betydning, så vi kender ikke vurderingen af variabelen. At der skulle være tale om en generel lydlukning som ville tilbageføre en del af de korte vokaler til deres status før den store lydåbning i 1300-tallet, er en dristig hypotese som generaliserer den – og efter min mening ikke løfter bevisbyrden. Men at lige denne lydlukning af *ε* foran *η* har været her før (og med her menes København), synes ubestrideligt på baggrund af Louise Juels breve. Hvordan den kan have levet under jorden i omkring 200 år for så at genopstå, er et spørgsmål som kun kan besvares ved at sammenkoble studier i 'stavefejl' – eller rettere uortodoks lydret stavning fra 1800-tallet (dermed ville der måske kunne tegnes et forløb op) – med studiet af sprogforskernes bevidsthed, eller manglende samme, om variation og deres mere eller mindre ekspliciterede ideologiske interesser. Mht. uortodoks lydret stavning: Det vanskelige er her at netop den gruppe som synes at have adopteret lydlukningen, staver mest konventionelt. Det er Louise Juel der er den forbløffende undtagelse der bekræfter denne generelle regel. Mht. ideologiske interesser: Hvem havde for det første interesse i københavnsk, og for det andet i overklassens lydudviklinger? Vi finder ingen kommentarer hos de tidligste iagttagere – ellers havde Brink og Lund jo også fanget den.

Med andre ord: Et spøgelse har besøgt os. Måske forsvinder det lige så hurtigt igen.

Litteratur

- Albris, Jon 1991: Style Analysis. Frans Gregersen & Inge Lise Pedersen (eds.) 45–106.
- Andersen, Henning 1972: Diphtongization. *Language* 48(1). 11–50.
- Brink, Lars & Jørn Lund 1975: *Dansk Rigsmål 1–2*. København: Gyldendal.

- Gregersen, Frans 2015: Phonetic Variation across Centuries: On the possible Reappearance of a Case of Stable Variation in Copenhagen Danish. Rena Torres Cacoullos, Nathalie Dion & André Lapierre (eds.) *Linguistic Variation: Confronting Fact and Theory*. New York/London: Routledge. 96–110.
- Gregersen, Frans 2015a: Talens forandringer – sproglig variation hos den talende inden for interviewsituationer og i samme situation over tid: Frans Gregersen og Tore Kristiansen (red.): *Hvad ved vi nu?*. København: Sprogforandringscentret. 223–245.
- Gregersen, Frans 2015b: Genre and everyday conversation. Sune Aukén, Palle Schantz Lauridsen & Anders Juhl Rasmussen (eds.) *Genre and...* (Copenhagen Studies in Genre 2), København: Ekbatana. 56–98. <http://www.ekbatana.dk/website/wp-content/uploads/2015/06/3.-Genre-and-Everyday-Conversation.pdf>
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen (eds.) 1991: *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*, Part 1. Institut for Dansk Dialektforsknings publikationer, Serie A, nr. 30, Universitets-Jubilæets Dansk Samfunds skriftserie nr. 516. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Hansen, Aage 1962: *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden. 1. Vokalismen*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Hansen, Lise Horneman 1993: Sproget i Svendborg – en sociolingvistisk undersøgelse af variationen i et regionalt talesprog. Upubliceret speciale i dansk. Manuskriptsamlingen på Afdeling for Dansk Dialektforskning acc. nr. 319.
- Holmberg, Henrik in collaboration with the editors 1991: The Sociophonetics of some Vowel Variables in Copenhagen Speech. Frans Gregersen & Inge Lise Pedersen (eds.). 107–240.
- Jørgensen, J. Normann & Kjeld Kristensen 1994: *Moderne sjællandsk. En undersøgelse af unge sjællænderes talesprog*. Institut for Dansk Dialektforsknings publikationer Serie A, nr. 32. København: C.A. Reitzels Forlag.

- Kollerød, Ole Pedersen 1978: *Min historie*, udgivet af Else Margrethe Ransy. København: Foreningen Danmarks folkeminder.
- Køster, Finn 1996. Om æ-lukning foran nasal i sjællandsk og fynsk. Bent Jul Nielsen & Inge Lise Pedersen (red.): *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejsskjær på halvfjerdsårs-dagen den 20. maj 1996*. Universitets-Jubilæets Dansk Samfunds skrifter nr. 537, Institut for dansk Dialektforskning, København: C.A. Reitzels Forlag. 158–166.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William 1994: *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford, UK: Blackwell.
- Pedersen, Karen Margrethe 2004: Louise Juels sprog. *Min hjerte aller-kæreste Fritz. Breve fra Louise Juel til hendes nevø Frederik Ludvig Schulin 1763–1767. Udgivet ved Karen Hjorth med sproghistorisk medvirken af Karen Margrethe Pedersen*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 25–34.
- Tagliamonte, Sali & Alexandra D’Arcy 2009: Peaks beyond Phonology: Adolescence, incrementation and language change. *Language* 85(1). 58–108.
- Weinreich, Uriel, William Labov & Marvin Herzog 1968: Empirical Foundations for a Theory of Language Change. Winfried P. Lehman & Yakov Malkiel (eds.) *Directions for Historical Linguistics*. Austin: University of Texas Press. 95–188.

Frans Gregersen

Professor, dr.phil.

Københavns Universitets Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier og Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

Københavns Universitet

fg@hum.ku.dk